Сагринь

Митюк Антоніна Василівна, 1913 р. н., м. пр.: Волинська обл., Ківерцівський р., с. Пальче.

...У нас в селі була чотирикласна школа, вчителем – Новак, потім – Васильовський. Поляки. Української школи у нас не було. По-українськи розмовляти в школі нам заборонялося, тільки по-польськи. Молитву перед уроками мовили тільки по-польськи. До костела нас водили вчителька Новакова. …Українські діти ходили до цієї школи, хоч говорити, навіть одзиватися в ній по-українськи не можна було.

За Польщі українці й поляки у нас на Холмщині жили тихо, мирно. Женилися між собою, кумували. Так було до початку 1939 року. А тоді кракуси стали нападати, бити вікна, валити церкви, Тоді між нами розпочалася злоба. Кракуси були польським військом, їздили на конях. Вночі приходили під хату, стукали, викликали господаря надвір, вимагали: підписуй, як потім для вступу в колхоз, заяву, що завтра підеш до костела, висповідаєшся, станеш поляком. Люди "підказували" їм так: чого б не вивісити оголошення, що так влада вимагає?.. Наші люди їздили до Варшави до міністра внутрішніх справ, питали:

що ж то робиться? Навіщо така ненависть поміж людьми? Міністр відповів: " Ми того не наказуємо робити, але й заборонити не можемо". "Бороніться самі", сказав. То люди вирішили так: вила, мотика, коса – виходили вночі на вулиці села самим себе стерегти від кракусів.

У нашому селі було гмінне управління, постерунок поліції, то до нас кракуси не так заглядали, а в Турковичах, як допекли, то люди загнали кракусів перед Пасхою в холодну воду і довго тримали в ній. Потім мали з чого сміятися… Але ж і війт, скликавши збори українців села, став намовляти, щоб переходили на католиків-поляків. На те швагро мій йому сказав: "Як я був у 1920-му році в польському війську і під час війни з більшовиками 6 разів перепливав Віслу, то Юзеф Пілсудський тоді не робив різниці між поляками й українцями – разом служили. А тепер таке робиться…" Війт на те відповів: "До вівторка ви, українці, можете спати спокійно, а після вівторка я миру в селі не гарантую". Думали у нас – приїдуть знову кракуси. Але ще не приїхали…

В нашому селі була православна церква, та ще в 1922 році з неї зробили костела. Відтоді до церкви ми ходили до села М'якого за 4 кілометри. Писали "поданє", й нам дозволили збудувати в селі ще одну церкву. Вибудували її на оболоні, на крижових дорогах (перехресті), стало добре: поляки йдуть до костела, православні – до церкви. Не було злоби – й так аж до 1939 року. А тоді котрогось дня приїхала польська банда з села Тишівець, виламали в нашій церкві двері, – була деревяна, – всю утвар з неї викинули, поламали, побили. З того у нас почалася велика злоба. В Турковичах тоді теж понищили-погромили. Там собор був великий – поламали. До гміни повивозили й поскидали великі купи деревини – він дерев'яний був. А мурована церкву забрали тоді під костел.

Як німець напав на Польщу, то польські солдати невдовзі вже опинилися в нашому селі – голодували, їхні підрозділи розбрелися. Ми варили їм їсти. Годували цих польських солдатів, хліб їм давали. Вони просили нас…

Скоро прийшло в село совєтське військо, везло гармати. Совєти роззброювали польських солдатів, наказували їм: "Бросай оружиє, іді домой!" Накидали польські солдати тоді в селі купу карабінів висотою, як найбільша хата. Ремені у них совєти забирали, пістолети і гнали додому. І поліцію польську так само гнали. Ніхто з поляків у нас на Холмщині не упирався. Тільки один офіцер, то його росіянин застрілив.

Совєти були у нас 3-4 дні. Вернулися за Буг. Разом із совєтами й деякі наші люди з села стали виїжджати. В селі було кількоро комуністів: Василь Рачок, Мартин – прізвище забула. Це – українці. З поляків комуністами були Вавжик Сташевський, Карпуш. Їх потім побили їхні ж поляки в 1944 році.

Режим за німців був дуже суворим. З селянина дерли останню шкуру. Комори вимітали. На кожну душу було визначено 120 кілограм збіжжя на рік. Їх можна було спожити. А решту до зернини треба було здати державі. У нас із чоловіком було 25 гектарів землі. Ми мусили здавати німцям 80 центнерів твердого збіжжя – жита й пшениці. Ячмінь і овес рахувався легким збіжжям. Картоплі ми мали здавати 20 центнерів.

За німців, щоправда, українці вернули собі приміщення церкви. Комуніст Василь Рачок першим пішов до католицького ксьондза, сказав йому так: "Ти

забрав будинок українців, моїх дідів-прадідів. Оддай ключі". Часи для поляків змінилися. Ксьондз оддав. "Можеш ся вибирати з села", сказав йому Василь Рачок, відімкнув церкву. Ксьондз, щоправда, кричав йому: "Ти – комуніст. Нащо тобі церква?" А той сказав: "Я не піду – мої батьки підуть". Привезли православного священника. Звали його Ляшенко Василь. Приїхав десь іздалеку. Служив кілька літ по-нашому. Жінка його Серафима була вчителькою. Школа при німцях у селі стала українською, Так само чотирикласна, як і за Польщі. Вчителів було троє: Вербівський, Серафима Ляшенко, Бабич.

Перші польські банди з'явилися у нас у 1942 році. Напали на село Мірче. Кільком родинам там спалили будинки. У селі Стрільцях за Грубешевом спалили, в селі Пасіка напали на родину Сойків, винищили всю. Були ще подібні випадки то там, то там. Наші люди звернулися до німців зі скаргами, але ті запропонували: "Дайте докази". А звідки селяни могли їх мати. Зрозуміли: німці не заступляться.

Бабця, мамина мама, була полька. Сестра моя була в Маличах замужем за Каліщуком, поляком. Вони на католицьку Коляду приїжджали і нас на своє свято забирали до себе, а на наше свято вони приїджали до нас. Разом святкували. Не було різниці… Колоністи теж добре ставилися до українців. З поляками жили ми добре. …Сусідом у нас був поляк Ядамко (Адам) Блащук – то як рідний син для нас. Що йому треба, йшов до тата. Тато – до нього. До останнього дня так було. (…А не сказав, коли банда буде нищити українців у нашому селі. Знав – і не сказав). Дитину братиха занесла до них у той день, то вони все своє майно повиносили з хати (боялися, що, може, від нашої хати загориться їхня), а братишину дитину – ні. (Вона там згоріла.)

А польські банди й далі нападали на українські села Пасіка, Сайки, Бірча. Кілька родин винищили, в Трійцях за Грубешевом теж. Небезпека, ми розуміли, наближалася. Ночами люди не спали, закопавши майно, ховалися. …Ще ж донедавна жили українці з поляками мирно, кумували одні в одних, женилися одні з другими. Чи поляк, чи русин – то ж було все одно. Третього травня (польське національне свято) відзначати його поляки йдуть до костела, українці – до церкви… Чого змінилося так? Я, селянка, не знаю.

Може тому, що поляки з-за Буга в 1943 році тікали до нас. Їхали жінки й діти, старі чоловіки. Молодих не було. Їхали на Тишівці, Грабовець, Комарів – усе через наше село. Вони казали: "Українці нас палять, б'ють за Бугом". Ми ж у селі того не знали. Наші люди казали: "Боже, хоч би у нас був спокій". Через наше село гнали худобу, овець. Казали ці поляки: йдуть з-під Луцька, тікають, бо їх там били. У нас же того зовсім не було.

9 березня 1944 року вночі українська поліція в нашому селі зібрала молодих чоловіків на варту від можливого нападу польської банди, розіслала по вулицях. До півчетвертої надрання в селі була тиша. А тоді загула сирена в пожежній. Ми повибігали з хат на дорогу, а в селі вже повно людей, які прибігли з селя М'якого. Побачили ми: горять Турковичі. Чути було постріли, нечасті. Тільки пожежу було виразно видно. І тут – як засиплють кулями по нас, по наших хатах від полудня. Могилки там – то звідти. Ми кинулися до хат. Я встигла

вхопити дитину – і в полє. Мати забрала дитину від мене. Тоді я – до хліва, але не вигнала нічого з худоби. Все вже горіло. Ми бігли далі від будинків. Добігли до сільської межі з Теребінем. Збіглися туди люди, не знають, що ж далі робити. Одні йдуть на Гай, на Теребінь, на Грубешів утікають. А кулі і звідти – в очі. І в Теребіні пожежа. Дороги нам туди нема. То ми – назад до села. Але і звідти стрілянина. І з гостинця (шляху) теж стріляють. Од Гаю – так само. Навхрест кулі летять. Ми по снігу навкарачки, на ліктях, на колінах повзаємо. Я вигрібла руками ямку, поклала туди дитину. Схилилися з матір'ю над нею, а вона – в тому снігу. Руки я порізала, бо сніг твердий. Підійшов Вацок із М'якого – і в ту яму. Я штурхаю його: "Дядьку, я ж видерла яму для дитини". Пхається. …Відступилися ми. Сіли за купкою гною. Прийшло троє українців – Стах Рачок, Зелінський. Назарук із Модриня. Вони були в ту ніч на варті. Їм дали зброю. Полягали з нами біля тої купки гною. "Чого ви, хлопці, сюди прийшли? – питаю. – Чого полягали з нами? Йдіть до гостинця". Мамі кажу: "Не влежимо тут". На ліктях відповзли ми і полягали в борозні – на рівному чистому полі. …Лежимо і бачимо: польські бандити все ближче і ближче. З карабінами через плече бредуть, з торбами, в яких може по відру патронів, і кого бачать – вбивають. Чути вже кричать: "Вибіяй! Вибіяй! …Юзік! Дай патронув, бо єще живе українци лєжо". Підходять до нас. Той Юзік з патронами прийшов. Я підвела голову, прошу: "Шановні, не стріляйте, ми – поляки!". "А, – відповідають, – сьогодні ви всі поляки! Давай кенкарту (німецьке посвідчення особи, в ньому вказувалася національність). Вона у мене була за халявою в чоботі, але ж у ній значиться, що я українка. Кажу, що не маю. "Чого ж тоді сюди прийшла?.. Усім полякам було повідомлено". Кажу: чоловік пішов до Грубешева ще в четвер, не сказав. "Чого ти сюди прийшла!" кричить. А я йому: "Хай пан заведе мене до Огоновських". Прошу його. А другий каже:" Стріляй, бо українка!" Той перший йому: "Добре говорить по-польськи. Може, полька… Скільки синів має Огоновський?" Рахую йому: Павел, Ясєк, Тадзєк, Стефан, Болєк. "А дочок скільки має?". "Дві". "Як звуться?" "Сташка і Стефка". "За ким Сташка замужем?" "За Фільцом". "А Стефка?" "За Мухою". Став, стоїть. Відходить. Кажу йому: "Пан подарував мені життя…" Сама думаю: ще, може, поживу, поки заведе до Огоновських – всього півкілометра дороги буде. Мати не обзивається. Дитина лежить у борозні. Питаю поляка: "Що маю казати, як інші поляки прийдуть?" А він каже: "Відповіси так. Праве крило нас обминуло. Нехай обмине і ліве. І більш нічого". Ці одійшли. Лежимо. Але ж іде друга банда. Стріляють у людей. Недалеко вчителька Ляшенко Серафіна лежала з дочкою. Дівчинка її Серафця звалася. Стали мордувати вчительку. Дитинятко пищить… Підходять до нас. "Тут ще! Тут ще живі є!" Я говорю їм: "Праве скшидло нас мінело. Нєх мінє лєве". Поляк дивиться на мене і каже, що мене знає , і я – українка. Я ж йому кажу: "Я – Огоновська. Хай пан проведе мене до дому". Тоді він каже, щоб лежали тут, бо там нас поб'ють. Пішов. …А ті три хлопці, що були зі зброєю, – вже побиті: поляк вистрілив чотири рази в купку гною, за якою вони ховалися.

… Біжить Крамек з жінкою Варварою, син Ігнась із ними. Як бахнув бандит розривною кулею, лице Федю розлетілося. Тільки ойкнув. Жінка впала теж.

Хлопця ще не забив. Став він так жалібно просити: "Мамо! Мамо! То один поляк крикнув другому: "Вернись, добий собаченя". Вернувся, добив.

На тому самому місці ми лежали до ночі. Боялися голову підвести, бо бачили: поляки ходять по полю і вбивають старих, малих, чоловіків, жінок – хто їм попадеться. Долежали до ночі. Замерзли. Як стемніло, встали ми, пішли до села. А село горить, як пекло. Дивлюсь – у видолинку двоє людей лежить. Кажу мамі: може, яка засідка. Ждуть вони, як люди будуть сходитися до села. Мама: "Вернімося до того місця, де були". Вернулися й були там до дня. Як розвиднілося, мряка над селом звисла, коні іржуть, худоба реве, люди то там, то там побиваються.

Знову стали ми йти до села. Дивимося: жінка лежить, махає рукою здалека. Інша каже: "Кличе вас". "Не піду. – Кажу, – сил нема". Бредемо. Дивимось: ті двоє, яких ми бачили вночі, то двоє побитих: моя мама і старий Шимула. Поплакала я коло мами. ...Потім мені Микитюків хлопець сказав: кликала мене тоді – то була поранена сестра рідна. В гості на той день до мами приїхала. Того хлопця, – йшов біля неї, – попросила: "Коли хтось із моєї родини є живий, хай приїдуть по мене, бо сама не встану". Я з братом запрягли фіру, забрали їх – маму й сестру, поранену Ганну Цокалову теж. Бандит вистрілив їй у поперек, куля вийшла животом, вирвала всі кишки. А на руках вона тримала маленьку дитину, стала мене просити: "Скажи? Я буду жити?" Одхилила дитину, перинку до живота притискала. Я побачила: кишки жмутом вирвані. Жила ще до вечора, ніч... Брат Шикулу Марину привіз. Тата, маму, швагра, швагрову, сина сестри. Поклали всіх на подвір'ї. Так лежали...

Поляки, ті, які жили в селі, знали, що буде погром сусідів-українців. Знали. Нам про це сказав один із сусідів Огоновських – приходив до нас:" Коло п'ятниці-суботи буде великий напад на Сагринь". У нашій хаті сказав. То було за день чи два перед тим. Тато на те так відповів: "Ніде сі не буду ховав. Що мене чекає, то мене тоє не обмине".

Разом із українськими горіли й польські хати. В Огоновських – то ні, бо жили на кольонії (хуторі). А в селі у Блащука, солтиса, згоріла. Була в Блащуків бабця стара, вивели її, сиділа надворі. А мамі моїй, як забігла до них, не сказали, що будуть палити... Ті, хто палив, знали, де хто українець. Підлітки з наших односельців-поляків їм показували, де українці живуть, де поляки. ...У поляка було двоє таких, у Зеленюхи двоє. Потім вони зійшли з глузду. Папіж, – так його прозивали, – Білик теж мав двох. Гуля, поляк, мав двох підлітків.

У нашому селі було тоді багато переселенців–українців із села Чишники Замістського повіту. Німці звозили туди фольксдойчів, а поляків виганяли за дроти. Вони звідти тікали до Любліна. Українців німці виселяли в українські села і на місця поляків, яких виселяли з Холмщини. (На місці поляків, на добрих землях гітлерівці утворювали район з чисто німецьким населенням. Українців вони насильно селили вздовж його околиці, для захисту від обізлених поляків. Їх злоба за вигнання найчастіше виливалася саме на беззахисних українців, яку були в такому ж становищі підневільних). У Сагрині цих вигнанців розіпхали по українських хатах і до поляків по їхніх кольоніях. Поляки набили

тих українців, як море. Ніхто не знає кого і скільки, бо були приїжджі. …У школі жив, – імені його не знаю, – один із мешканців Чишників. Бандит поравнив його, як він тікав. Село вже поляки спалили. На перехресті куля догонила його, впав. Поляк дав карабіна одному з тих підлітків, сказав: "Іди добий. І чоботи здери". Той син Гулі добив, чоботи здер…

…Було перед тим і полякам. В лютому їх виселяли німці. Прибігли тоді до нас Огоновські – дві невістки: Галіна з Варшави і друга – мазурка Галасова. Німці ходять по хатах, шукають, чи нема поляків. Забирали їх за дроти, вивозили десь до Замістя чи де. Подавала я обом полькам по кужелю. Вони сіли прясти, ніби свої домашні. Прийшов німець, одчинив двері: "Поляків нема?" "Нема", кажу. Попереджує: "Як зараз знайду, буде тобі – во!" Показує. Горло переріже. Трясуся… Бо ж під піччю, – поприбігали, – сховали ми дітей Огоновських: Юзя Павлового, Тадзікових Сабіну і Чесіка, Яськового Маніка, Крисіка й Рисіка. Шестеро дітей всадила я в той льошок. Галиним ліжечком його заставила, Галю на на те ліжечко посадила, дала ляльок. Вона на ліжечкові, а вони всі шестеро в тому льошкові… Ті дві жінки пряли. Так усі й осталися. Перетряслася я… Німців, що виганяли в селі, гурма була: на конях приїхали, на машинах. Зганяли поляків – тими машинами їх вивозили. Не били їх.

Із сусіднього Мірча теж поляків виселяли. Ще й мого чоловіка до того взяли. Тоді в гміні поліція замовила 50 фір для вивезення. Мій чоловік поїхав тоді не саньми, а возом, бо мати сказала: "На воза людям візьмеш більше багажу". Бо полякам давали на збір німці дві години: що візьме. Худобу мали зоставити на місці, тільки речі дозволяли брати. Поїхав чоловік на той "прошпан" (дорожна повинність ще з часів Польщі) – до кінця дня нема, цілу ніч нема. Аж на другий день приходить один чоловік, каже: "Не сподівайтеся. Ваших коней забрали німці. А Івана запхали до вагона, до тих мірецьких польських біженців. То Іван, певне, поїхав з ними". Так і було, німці вибрали три пари найліпших коней, а власників-українців – до вагона з поляками… Мій чоловік і ще один із Сагриня – Рачок Іван – уночі повтікали з вагона. Коні ж так і пропали… Як вернулися до села, пішли із скаргою до Українського комітету в Грубешеві. І німцям пояснювали: коні взяті незконно, тому що сподобалися німцям. Взамін потім коні нам дав Український допомоговий комітет. …А один із чоловіків, коні якого взяли німці, був при них далі, то завезли його аж у Берлін…

То було в лютому 1944 року. У поляків з'явилася злоба на українців за те, що ми, ніби то, допомагаємо німцям вивозити українців. А та повинність була примусовою. Українці навіть коней продавали, бо дуже гонили німці на той шарварок: як день вдома – то на другий їдь. І зарплати – ніякої. …У нас землі було багато, то ми коней продавати не могли, мусили тримати добрих коней. Тримали двох. То їх німці й забрали. …На той час німці повиселяли з колоній усіх поляків. На їх місце цілими обозами стали везти українців з Томашівського, Замістського, Білгорайського повітів. І вони потерпіли разом з нами в ту ніч.

…Вернуся ще до тих спогадів, які зі мною впродовж усього мого віку. Ідемо ми тоді чорним ранком із поля, бачимо – Ковальчучка з хлопчиком убиті

лежать. Микитюки, подружжя, убиті двоє – четверо дітей у живих зосталося. Повтікали. Приходжу на своє подвір'я, бачу – в сусідів дев'ятеро душ побитих. Гергелева Настя була паралізованою, то діти винесли надвіря, як втікали. Коли поляки підпалили хату, то її вкинули у вікно в вогонь. Казали, дуже кричала в тому вогні, поки не згоріла. …По сусідству в Собчуків двох забили. Хата в хату всіх старших людей вибили. Де бачили, що яке старе чи мале було, – всіх насмерть.

Мостом лежали люди. Не було кому ховати. Ми з братом, а потім із чоловіком звозили людей, як дрова – з поля на могилки. Своїх і чужих – було родини, щоб кому поховати. Одні яму копають, інші привозять убитих, накладають – і вже яма повна. Закладена. …Крамик Василь викопав яму для брата, братихи і на хлопця, поїхав по їх трупи, а тут ту яму вже заклали іншими. Кричить: "Забирай!" А той, що клав, не хоче – як виймати… Василь із того всього: "Я вас постріляю!" А гвинтівку має в руках. Люди давай таки виймати трупи з тої ями… Закладали, закладали ями, а люди ще лежали. І довкола могилок, і навколо. …Буськів було дві сестри, мати, брат, То їх на подвір'ї покололи вилками. Бігали мазури з вилками й кололи. Ми тоді, як верталися в село, дійшли до річки, я крикнула: "Мамо, дивіться! Не вода тече в річці, а кров!" Мати каже: "Подивися ж скільки людей побитих…" Одне плаває в воді цілком, у другого голова в воді чи нога. Лежали, як снопи за жниваркою. Сніг був рябий… А скількох ми з чоловіком закопали! Йдемо з ним, лежить людина забита. Викопали яму, вже неглибоку, бо неперша. Вклали, засипали. Правда, потім люди шукають – то батька, то брата нема… Переказуємо одні одним – не знаємо, хто живий, хто ні…

…Обуховичеву жінку забили, то дитина три дні повзала по неживій матері, груди ссала. Аж тоді побачили, переказали йому, приїхав, дитину знайшов, забрав. Посьогодні живе… Зосталося з мешканців села дуже мало. Дуже-дуже… Ні одної хати цілої не зосталося. Наша хата була великою, деревяною. Смольна. Пам'ятаю, як горіла, то мама тоді, лежачи на засніженій землі, сказала: "Дивись, дитино, то наша жертва йде до Бога". Плакали ми, а худоба ґнчила всіма голосами, бо то ж було семеро свиней, дві корови, троє коней. Все прив'язане, зачинене…

Тільки наша клуня не згоріла – осторонь стояла. Пробула до травня, коли теж пішла за димом. Першого травня приїхали з Тишовець польські бандити. Ще знайшли в вигубленому селі двадцятеро коней, наловили корів. У нас, як тоді горіло, одна телиця вирвалася, втекла з хліва, обпалена ходила. Брат обміняв її на корову в Модрині, щоб малій була літра молока. Забрали. Десь коло 20-ти корів погнали тоді до Тишевець. І кого з українців стрінули при цьому – вбивали. Шпачиху забили, Мазура Йосипа, всього з десятеро українців. Варвару Морозову, молоду жінку теж…

Мусили українці ховатися, втікали до Грубешева на зовсім, або ж ходили туди на ніч. Рано прийдемо на попелище, працюємо, а на ніч ідемо до Грубешева. Боялися ночувати. Дехто в якому льохові мостився, більше – втікали.

З моєї родини сестра зосталася. Обпечена. Була в льохові з чоловіком, сином, ще сусід із двома дітьми. Льох мурований під хатою. Бандити запалили її, сховані в ньоху стали задихатися. Вибили двері і втекли через вогонь.

…Ворожбитиха-переселенка і її сестра теж були в льоху. Обпекли лиця, руки, коліна, діти й чоловік так у льоху й подушилися. Зосталася у мене ще сестра, що була в ту ніч у Модринці, а з тих, хто був у селі, – брат. Його жінка занесла дитину з колискою до сусіда Блащука Ядама, а з старшим сином втекла до іншого сусіда в схрон. Хотіла піти забрати ту дитину, але її не впустили, сказали: "Зобачать і поб'ють нас усіх". Так зробила і Носальова Маня. Виносила речі з хати, побігла до сусіда в схрон, а там було 8 душ. Бандити побачили, що вона туди тікає. Забили саму і тих.

Серед тих бандитів були поляки з наших кольоній. Вони знали, хто українець, хто ні. Показували і вбивали самі. Були Юзьо Баюрка, Фелікс Мікулінів, Петра син. Той Ганну Цокалеву застрелив, маму мою забив, Надьку Шикулову поранив. Ладига з вилками був. Зустріла його Владка Огоновська, бігла до Модриня. Фелікс поколов вилками обох Вільгів на подвір'ї. Владка була за українцем замужем, пристала на православну віру. Чоловіка забили, а вона зосталася.

Мій чоловік врятувався тим, що був на варті. Чоловіки з варти і українські поліціянти, всі вартівники тоді втекли до Грубешева. Потім повернувся.

Після того погрому стали ми обживатися. Збіжжя молотили, до млина завезли. Приїхала совєтська комісія, стали записувати на виїзд до Росії. І знову нагрянула біда. Ми вже були записані, але котрогось дня із гаю вийшла польська банда, стала по нас стріляти, бігли до нас. Ми втекли до хатини Корпуша. Збіглося нас туди восьмеро жінок, усі з дітьми. Прибіг до нас п'яний бандит, крикнув: п'ять хвилин – і нас не буде. "Виходь!" Котра виходила – кожну – прикладом, прикладом. Кричу: "Панове, не бийте нас! Ми ж – не бандити! Ми приїхали хліба собі постаратись. Ми живемо в Грубешові в пані Барилючки". Мене і матері не бив, пропустив, а сестру – кольбою по голові. Вона впала, руки в неї попечені, лице. Барилючка, в якої ми жили в Грубешові, була полькою. Її брат був у польській партизанці. То ж мене хоч і не бив, але поставив разом з усіма до розстрілу. Виставив перед нами кулемет на ногах із стрічкою патронів. Крутив корбою. Вона йому заїла, що піт лився, а він крутив. Під плотом стояли українці Кеда Ядам і Казьмірчук Павло. Побиті голови в них, кров по них текла, мовчали. Я крикнула бандитам: "Панове, позвольте нам помолитися, попрощатися". Ми вклякнули, стали мовити Отченаш, і в ту мить дорогою з-за рогу виїхали машина з картоплею з Туркович. То їхали совєтські вояки. Як ми побачили – до них. А з кабіни вискакує лейтенант, тричі стріляє вгору з автомата, кричить польським бандитам: "Таваріщі, што ви дєлаєте! Знущаєтесь над жінками й дітьми малими!.. Позаду нас їде ціла колона, зробить із вас мєзгу!" Поляки – за свій кулемет. Один крикнув: "З нами є ваші командири!" Тоді ми їх не бачили – були одні поляки в рогатівках. Посідали вони на коней, кулемент взяли, поїхали на Модринь. Може, вони з польської армії були чи комуністичної Служби безпеки… Хто їх тоді міг розібрати. Всі вони українцям робили одне.

Ми всі тоді кинулися до машини. А шофер не хоче, зганяє, бо грязь, важко йому доїхати до шоси. Сестра моя сіла, інші жінки, чоловіки, а я зосталася, бо не хотіла кидати матір, і дитина мала.

То ми вернулися до себе на подвір'я, поїли під вечір, думаємо, де лягати спати. Бачу: світить машина, з Грубешева їде. Доїхала до перехрестя, звернула на Модринь, на нашу вулицю. І бачимо: ідуть солдати. Карабіни заклали на рамена. В рогатівках – польські, значить. Що робити? "Треба тікати", кажу. А мати: "З отеї буди нікуди. Нех мене палять, заб'ють". Я взяла донечку, побігла подвір"ям. Бляха на ньому була розстелена. Ми на ній зерно тримали. Чоловік утік до буди, що була там. Я добігла з донькою туди – вже бачу ходять бандити по тій блясі. Я в малину сіла з дитиною. Холодно, сніг. А бандити пішли. Стихло. Я - до сусідських скирт. Їх було дві. Присіла між ними. Дочка поклала мені голову на коліна, сидимо. Але чую – щось шуляє. Через солому чую. Думала: Микитюкові хлопці ховаються. Але приглядаюся до неба – рогатівки на голові. Поляк!.. Я здерев'яніла. Тікати нема куди , кричати не можна – заб'є!. На карабінові – штик. Коле ним і ногою мацає. Чую – підступає все ближче до мене. Зовсім близько! …Що робити? Так заколе, а так заб'ють. Хапаю руками за гвинтівку і щосили кричу. Поляк від того гвинтівку кинув і – як зареве. І бик, і корова так не ревуть. Інші поляки, чую, кричать: "Кто там єст?" Відзиваюся: жінка з дитиною. "Виходь!" Один узяв мене за одне рамено, другий – за друге, і так ведуть. Думаю, чи видертись і тікати, щоб забили на ходу і не ст раждати. Веду донечку за руку, а вона питає: "Мамо, ми вже не будемо жити?" – "Ні, не будемо, доню". – "Мамо, я хочу жити". Три рази питала, поки йшли. Вони всі мовчать. Вводять мене до Шелепінової хатини. Василевої. Його замордували, а дочка ще зосталася, і жінка. Не чула я ні рук, ні ніг, ні язика. Варта стоїть, вікно завішене. Думаю: тут моя кончина. Одчиняють двері, а там – світло. Настя з дівчиною - біля плити. Побачила я її, ожила. А вони давай мене питати, чи маю чоловіка. "Маю". "Де він?" – "Поїхав до млина". Дочка моя слухає. Другий бере її на руки, дає цукерка, питає, як зветься, чи мама носить хліб солдатам українським , чи ходить до лісу. "Не ходить нікуди". – "Чи пече хліб солдатам?" – "Ми печі не маємо. Хата згоріла і піч". – "Чи тато їздить по дрова до гаю?" Ні. "А солдати до вас приходять?" – "Не бачила". – "Чим палите, як мама їсти варить?" – "Ми палимо смалюхами". Випитав дитину і скинув з колін. Я мовчу.

…Сказав нам, що вони приїхали на облаву. Як не впіймається нічого, ніхто в них не вистрілить, то ми будемо жити. Якщо хтось відізветься, вистрілить, то нас усіх вони виріжуть.

Ночували ми в тій хатині. Рано вони поїхали в гай, а мені сказали варити обід на 20 душ. Наварила я клюсок. Бандит мене закликав, питає, чи на нього не серджуся. Кажу, що ні , бо він же мене не бив. Каже: був на війні, у війську, але такого страху не мав, як я його настрашила. Другий каже: "Зле, що я не пішов. Був би виконав свою присягу. Склав її про те, що десять душ українців уб'ю, бо за Бугом убили дітей, тестя, жінку – п'ять осіб". Цієї ночі був би присягу скінчив…

Настали жнива. Ми збирали збіжжя. Урожай добрий, але з гаю стріляють. Кидаємо все, тікаємо до Теребіня. Сім кілометрів полями несу дівчину на плечах, колоски б'ють у лице. Затихне стрілянина – вертаємось назад, жнивуємо далі. Молотарка татова збереглася – змолотили, звіяли. Нема мішків, у що

всипати. Ідуть солдати совєтські, питають: "Чи дасте на Красну армію ізліш-кі?" – "Дамо". Дали тонну збіжжя. Приїхали з мішками, повантажили. Дали документа – розписався старший із солдатів. Каже: "Все вам буде після війни віддане". Інші сміються: "Давай, давай. Побачиш, як своє вухо, ту заплату"... Ще картоплі ми тоді здали 50 центнерів, 50 центнерів сіна, 50 центнерів конюшни. І для нас ще вистачило...

Хату треба було ставити. Думали ж зимувати. Але стала ходити комісія – руські й поляки. Описували, що залишаєш, оцінювали. І всі радили забиратися. Говорили й ми між собою: "Мудрий не прийде тебе забити. А всі поляки мають зброю". І вони казали: "Дурак якийсь прийде і заб'є тебе". Подумали ми: їдуть усі люди, одним у селі залишатися не можна – спалять, заб'ють. Рішилися їхати.

У той час ми були в Теребіні, бо в Сагрині боялися ночувати. Мати зосталася якось там ночувати. А тут серед ночі приїхала машина, наказали нам: "Зараз же грузіться. Веземо до Замістя". Люди в плач. Я сказала: "Не поїду, поки не попрощаюся зі своїми моглами. У мене 13 душ забито – вся родина. Я собі душогубство зроблю і мене тут поховаєте". Машини ночували в Теребіні в Митюка на подвір'ї. Забрали чоловікову двоюрідну сестру з дітьми й матір'ю, вивезли вночі до Замістя. А на нас чекали до ранку. Руський начальник дав нам машину, завезли до Сагриня, ми на могилах поплакали, попрощалися, я взяла в торбинку землі з могил, забрали матір, приїхали до Теребіня, стали вантажитися. Чоловік мав їхати возом, а все інше і корову повантажили на машину. Сестру мою з усім, що брала, – теж. Завезли до Замістя. Чоловік сестриного коня продав, а свого зоставив, бо як же без коня... Цілий день того коня грузили: що ведуть у вагон – затупає ногами. Виривається.

Приїхав до нас якийсь генерал, зробили сход, сказав: "Не їдьте на Волинь. Як схочете на Волинь – завеземо, але ваші чоловіки й сини підуть на передову. Коли ж погодитесь поїхати туди, куди ми вас повеземо, то поїдете цілими сім'ями, і чоловіки поїдуть разом, брати й сини". Всі закричали: "Везіть, де хочете".

Ще ось що хочу розказати. В Грубешеві мала я зустріч із руським генералом. То було скоро після приходу руської армії на Холмщину. Іду Грубешевом , бачу: в загороді стоїть море нагнаної худоби. А нам поляк один дав телятко, вигодували ми йóго, виросла велика телиця. Діти маленькі, а корови нема. Підходжу до солдата, прошу: приведу вам гарну телицю, а мені дайте хоч гіршу, але тільну корову. Каже, дав би, але боїться, бо як довідаються, заберуть на передову. При коровах легше. Де шукати начальників? Сказав: в "Імперіалі". Звати генерала Борис Шангін. Іду. Ми туди контигент возили німцям, документи відмічали, горілку отримували за збіжжя. Сторож пропустив. Заходжу в палатку. Сидить. Груди в медалях. "Сідайте". Кажу, чи не можна телицю обміняти на корівчину – діти маленькі..." А він: "Ага! Телицю на корову? Ви наїлися булок з маслом! Ще вам молочка захотілося!.. З якого села? З Сагриня? Знаю! – мені каже. – А хто вас винищував?" – "Польська банда". – "Ето нє полякі білі. Ето ми білі. Моі солдати. Поняла?" – "Поняла", кажу. "Нє вибілі вас на утро – виб'ют на ужин. Хочеш корову за тьолку!.. А єслі би ти прішла і сказала: "Вот у мєня осталась тьолочка – сдаю єйо на Красную армію"!.. Тогда я би сказал, что ти хорошая. А ти – такая, как все ви... Знаєш, ми прішлі освобождать вас,

а ваши друзья за Бугом із-за угла стрєляют в наших солдат. …Ми всєх вас отсюда вивєзєм. Останєшся, то если поляки не скушают на завтрак, скушают на ужин. Дайом ім такую власть. Што захатят, то с вамі і сдєлают. Ми ім уже позволілі". Пошкодував мені поміняти, а ми ж Красній армії тонну збіжжя дали...

Виїхали ми у світ на Новий рік. Куди везли нас – не знали. Привезли у Вознесенський район Миколаївської області. […] Через 25 літ я поїхала з дочкою і внуком на батьківщину. Все зруйноване. Від обійстя – ані підмурівки, садок вирваний, усе знищене до краю. …Ми на могилках оправили могили. Довідалася я, що Болінадя син робить пам'ятники. Пішла до нього, попросила – батько сусід був недалекий, українець, оженився з полькою, зостався вдома. Діти вже поляки. Зробив нам пам'ятник, наладив розбитий над могилою, де поховані тато, бабця, внучок. У другій могилі поховані швагро і діти, наша дівчина і сестри двоє дітей, Настуня і Ваня… Я пішла до польського ксьондза, попросила його, щоб він запечатував гроби, бо ж рідні поховані без трун. (Як швагра ховали і сина, то сестра сама скочила до могили, кричала: "Засипайте мене разом з ними!"). Ксьондз згодився, склав список усіх побитих, відслужив у костелі Службу. І ми з ним хресним ходом пішли на могилки: костельний ішов і ксьондз. Освятив пам'ятники, запечатував гроби. Подякувала я йому, давала гроші, не взяв. Сказала тоді: "Даю на костел". А він: "Не візьму. Наш костел багатий, а ви – бідні, вигнані".

…Саме тоді я дізналася про долю брата Михайла. Сказали мені поляки, наші родовиті, які ведуться з часу унії, що він спалений на поліцейському постерунку. В ту ніч там спалено 35 душ. Малих дітей бандити порозпинали на дротах огорожі – в той день, як палили, нищили село.

Став наш давній Сагринь полем – людей нема… А я йду і бачу всю нашу вулицю. Всіх сусідів пам'ятаю. Живих! Їх усіх у той один чорний день не стало. Вільгів два – поколені штиками. Буськів дві сестри, батько їх і мати поколені вилками. Микульського Ганка з дітьми забита. Коркушова Настя і двоє дітей побиті. Ковальчуки старі і внучок побиті. Микитюки обоє побиті. Біліноги цілою сім"єю побиті. Шифлі Микола і син – всі побиті, старушок один зостався. Собчуки (Стихарі звалися) побиті. По два, по три чоловіки в кожній хаті… Одне яке мале зосталося або старе. … Сташевські побиті. Шпаків двоє забито. Климчуків забито. Собчуки обоє. Новосад з жінкою побиті. Ричкова мати з сином побиті… Всього було, ми рахували, побито в тому погромі 850 душ. А ще ж були такі, яких ми не знали, – переселенці. Ми не знали, скільки їх було. І ще були такі, що поприїжджали з інших сіл ночувати до нашого села – ховалися од біди. …Притула Василь Васильович, був учителем, знав, скільки людей загинуло в той чорний день у нашому селі, складав список.

Коли ж я була в Сагрині через тих 25 літ, то дізналася, що теперішні польські поселенці в Сагрині і зараз добре знають, де земля побитих і вигнаних українців. Ще й тепер ця наша земля , хоч і найліпша, ціниться у півціни – польська гірша у два рази дорожча. Між собою вони говорять, що непевні, ще, може, українці вернуться на свою землю.

…Ото я, Антоніна Василівна Митюк, розказала вам те, що тримаю в пам'яті в мої 87 літ.

Моя бабця була полька, а сестра мамина вийшла заміж до Малич за Каліщука. Він був поляк. Мама моя ж вийшла заміж за українця. Моїх батьків побили поляки, а в тих Каліщуків – побили українці. …Якось зустрілася я з дочкою Каліщучки Антосі, плачемо. Вона мне цілує. "Марисю, – кажу їй, – ми ж сестри. Що з нами, з нашою спільною родиною зробили!.."

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, фонд фонозаписів, кол. Ю. Даревича, 6.